

Ref Problemi Etrafında Tartışmalar

Yusuf SUIÇMEZ, Dr.*

Yayınlamış olduğumuz “Ref Problemi”¹ başlıklı makalemize bir değerlendirme yazısı yazan Sabri Çap,² bu çalışmada ileri sürdüğümüz görüşleri genel anlamda doğrulamakla birlikte bazı eleştirilerde de bulunmuştur. Çalışmamızla ilgili böyle bir değerlendirme yazısının yazılmış olması, hadis ilmi adına bizi memnun etmiş olmasına rağmen; yapılan bir takım yanlışlar, bizi ayrı bir değerlendirme yazısı yazmaya itmiştir.

Çap, makalemize yönelik bir yöntem eleştirisinde bulunarak: “...makalede ref anlayışının büyük bir kısmının üzerine inşa edildiği hükmen merfû kavramı ve rivâyet sîgaları gibi hususlar üzerinde yeterince durulmamıştır” demektedir (s. 161). Biz bu makalemizde, hükmen merfû ve rivâyet sîgaları konularını ref problemi bağlamında ele aldığımız için, zikredilen konuları ref problemi bağlamından koparmadan işlemeye azami ölçüde dikkat ettik. Çap’ın bu eleştirisinin haklı olabilmesi için, neleri eksik bıraktığımızı belirtmesi gerekirdi. Ayrıca hem makalenin büyük bir kısmının bu konular üzerine inşa edildiğini iddia etmek, hem de bu konulara yeteri kadar değinilmediğini ileri sürmek kendi içinde bir çelişkidir. Evet, zikredilen her iki konuda ref sorununun önemli bir kısmını teşkil etmektedir; ancak iddia edildiği gibi ref sorununun büyük bir kısmı bunlar üzerine inşa edilmemiştir. Aksine ref sorununun ana çâtısı, râvilerin mevkuf ve maktû rivâyetleri kasıtlı ya da hata ile ref etmeleri üzerine kurulmuştur. Zikredilen konuların makale ve tezimizde çok fazla yer tutmamalarının ana sebebi de budur.

Çap, içerikle ilgili eleştiri bağlamında ise: “Adı geçen makalede gözden kaçan birkaç noktaya işaret edilmelidir. ‘Rafe’ahû’ ve ‘yerfe’uhû’ gibi ifadeler ref özelliği

olarak değerlendirilmiştir. ‘Hadisin ref edilmesi’ iki anlam taşımaktadır. Bunlardan birisi bir söz veya fiilin Hz. Peygamber’e ait olduğunu belirtmek anlamındadır. Bu, hadisin merfû olduğunu ifade etmektir ve ref problemi kapsamına dâhil değildir. Bu ifadelerin ikinci anlamı ise gerçekte mevkuf veya maktû olduğu halde kasıt veya hata sonucu bunların Hz. Peygamber’e nispetidir. Zikredilen ifadeler birinci anlamıyla hadisin merfû olduğunu belirtme, ikinci anlamıyla ise merfûlaştırma demektir” demektedir (s. 163). Burada ifade hatası ile birlikte bilgi eksikliği bulunmaktadır. “Hadisin ref edilmesi’ iki anlam taşımaktadır” cümlesi, sonraki cümlelerle uyumlu bir cümle değildir. Burada “Bu ifadelerin kullanılması iki farklı amaca yönelik olabilir” denilmesi gerekirdi. Bu ifade ile bizim bu ayırımı yapamadığımızı ima etmektedir. Hâlbuki makalemizde, bu tür ifadelerin bazen rivâyetin merfû olduğunu vurgulamak amacıyla da kullanılmış olabileceğini belirttik (bkz. s. 124). Ancak sonuç olarak, zaten merfû olarak nakledilen bir rivâyetin, fazladan böyle bir ifade kullanılarak, tekrar merfû olduğunun belirtilmesine ihtiyaç duyulmasını, rivâyetin merfû olup olmaması ile ilgili bir soruna işaret olarak değerlendirdik. Çünkü aynı râvilerin merfû olarak naklettikleri farklı rivâyetlerinde bu tür ifadeleri kullanmamalarına rağmen, bazı rivâyetlerinde bir ihtiyat olarak bunları kullanmalarını, bu rivâyetlerin kendi kanaatlerine göre merfû olduğunu belirtme amacına yönelik olsa dahi, genel anlamda rivâyetin ref ile ilgili bir sorunla karşı karşıya olduğuna dair bir işaret olarak kabul ettik.³

Çap, açıklamasına devam ederek: “Zira bütün sîgalarla nakledilen rivâyetler arasında ref edilmiş mevkuf veya maktûlar olabilmektedir” demektedir (s. 163). Bu durumda Çap’ın, bu râvilerin neden bazı rivâyetlerde bu tür ifadeler kullandıkları halde, mevkûf şekli bulunun diğer rivâyetlerinde kullanmadıkları sorusuna, bizimkinden farklı bir cevap bulması gerekmektedir. Aslında bizim sunduğumuz örnekler iddiamızı kanıtlayabilecek güce sahiptir. Ne yazık ki Çap, bu bağlamda zikrettiğimiz açıklamalar ve örnekleri dikkate almadığından eksik ve yanlış bir yargıya varmıştır.

Çap, devam ederek: “Makalede Hz. Peygamber’e ait olduğu ifade edilen metinlerin naklinde söz konusu olan ‘kâle Resûlullah kezâ’ kâne Resûlullah’ gibi rivâyet sîgalarından biri olan ‘rafe’ahû’ ifadesi doğrudan merfû olmayanların refi bağlamında ele alınmıştır. Bu durum, hadis usûlündeki kullanıma uygun düşmemektedir. Zira bütün sîgalarla nakledilen rivâyetler arasında ref edilmiş mevkuf veya maktûlar olabilmektedir” diyor (s. 163). Bu cümleler, hem ifade bozukluğu hem de algılama hatası içermektedir. Çünkü biz makalemizde “Kâle Resûlullah kezâ”, “Kâne Resûlullah” gibi ifadeler ile “rafe’ahû” ifadelerini aynı kategoride değerlendirmedik. Hâlbuki bu ifade hepsinin aynı şekilde değeri-

* Yakın Doğu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, KKTC, suiczmez@hotmail.com

¹ Bkz. Yusuf Suiçmez, “Ref Problemi”, *İslâmiyât*, X, (2007), sayı 2, s. 123–146.

² Bkz. Sabri Çap, “Ref Problemi’ Başlıklı Makale Üzerine”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, V/2, 2007, 161–168.

³ Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Suiçmez, Yusuf, *Ref Problemi*, (basılmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 2005, s. 59–77.

dirildiği iddiasını içermektedir ki, bizim makalemizden böyle bir sonuç çıkarmak mümkün değildir. Dolayısıyla bu iki farklı rivâyet sığasının aynı olarak değerlendirilmesi, bize değil Çap'ın kendisine ait bir görüştür. Bu yüzden olsa gerek ki makalemize, bu düşüncesinin kaynağı olan yerle ilgili herhangi bir atıfta bulunulmamıştır.

Çap, açıklamasına devam ederek: "...Yine bazı râvilerin hadisin Hz. Peygamber'e hangi ifade ile nispet edildiğini hatırlayamadığı durumda da kısaca hadisin merfû olduğunu ifade etmek için bu kelimelerin kullanılması mümkündür" diyor (s. 163). Çap'ın belirttiği bu ihtimal bazı nadir örnekler için mümkünse de, rivâyetlerin metinleri dâhil rivâyet sığalarının genelini mana ile rivâyet olması, bu ihtimali zayıf bir ihtimal kılmaktadır.

Yine Çap: "Bu kelimelerin rivâyet döneminde aynı zamanda 'kâle Resûlüllah', 'semi'tü Resûlellah' gibi ifadeler için ihtisar düşüncesiyle de kullanılmışken sonraki dönemlerde ise sadece ihtisar için kullanıldığı görülmektedir" diyerek (s. 163) değerlendirmesini sürdürmektedir. Biz, Çap'ın zikrettiği "semi'tü Resûlellah" sığası dışındaki bazı sığaların ihtisarında bu ifadelerin kullanıldığını belirttik (bkz. s. 124). Ayrıca geç dönemlerde, örneklerini de vererek farklı kaynaklarda da daha yaygın ve geniş bir şekilde ihtisar amacı ile kullanıldığını da zikrettik. Çap burada bizden farklı olarak, rivâyet dönemi ve sonrasında diye bir ayırma gitmiş; ancak bu dönemleri ayırıcı herhangi bir şey zikretmemiştir. Çap, bu davranışı ile bu tür ifadelerin ref' sorununa delalet ettiği görüşümüzü zayıflatmayı amaçlamış olmalıdır. Hâlbuki hadiste ihtisara çok özel durumlarda izin verilir. Ayrıca rivâyet döneminde 'kâle Resûlüllah', 'semi'tü Resûlellah' gibi ifadelerin ihtisar amacıyla kullanıldığını iddia etmek, ihtisarin mantığına aykırıdır. Çünkü "refe'ahû ila Resûlullah" ve "Yebluğu bihi ilâ Resûlullah" gibi ifadeler, "kâle Rasûlullah" veya "semi'tu Resûlellah" ifadelerinden daha kısa ifade şekilleri değildir. Bu yüzden çok geç dönemlerde senedin tümü kaldırılarak bu ifadeler ihtisar amaçlı olarak kullanılmıştır. Ayrıca erken dönemlerde, rivâyetin senedinde Resûlullah'ı zikretmeden, ihtisar amacıyla sadece "refe'ahû" ifadesinin kullanılması durumunda, rivâyetin merfû' olma ihtimali daha da zayıflayacağından, bu tür bir ihtisar rivâyet üzerindeki ref' şüphesinin daha fazla artmasına sebebiyet verecektir. Çünkü "semi'tu Rasûlellah" ifadesi gibi açık sarih bir ifadeyi "refe'ahû" gibi muhtemel bir ifade ile değiştirmek, râvinin rivâyeti ref' ile muallel göstermesine yönelik bir eylem olarak algılanarak, tedlis olarak da değerlendirilmesine yol açabilir. Bu durumda, râvinin güvenilirliği ile birlikte rivâyetin sıhhati de zayıflar. Ancak bunun tersinin yapılması durumunda; yani "refe'ahû" ifadesinin kaldırılarak "semi'tu" ifadesi ile değiştirilmesi durumunda râvinin, rivâyetin merfû' olduğu yönündeki kanaati ortaya çıkmış olur. Ancak böyle bir eylem de rivâyet sığasında tedlis kapsamına gireceğinden, kabul görmeyecektir.

Çap, devam ederek: "Bu tür ifadelerin tâbiûn için kullanılmasında rivâyetin mürsel merfû kabul edilmesi de mevkuf veya maktû rivâyetlerin irsal edilmek suretiyle ref edildiği ihtimali şeklinde değerlendirilmiştir. Hâlbuki bu ifadeler tâbiûnin sahâbeyi zikretmeksizin 'kâle Resûlüllah' demesi gibi değerlendirilmiştir. Burada mevkufun ref edildiğine dair bir düşünce söz konusu değildir. Yine 'Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797) merfû olarak nakledilmiş olabileceğini belirttiği bir rivâyeti mevkuf olarak nakletmiş ve ref sorununa işaret etmek için 'ürâhü merfû'an' ibaresini kullanmıştır' denilmektedir (s. 123-124). (Abdullah b. el-Mübârek, ez-Züh'd, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts. s. 384'den naklen). Hâlbuki bu rivâyet mevkuf olarak rivâyet edilmemiş, râvi hadisin merfû olduğunda tereddüdünü belirtmek için 'ürâhü merfû'an (merfû olduğunu zannediyorum)' demiştir" demektedir (s. 163). Çap, makalemizde üç ayrı konuda ele aldığımız meseleleri, burada sanki tek bir meseleymiş gibi göstermeye çalışarak, yanıltıcı bir yol izlemiştir. Çünkü biz, Abdullah b. el-Mübârek örneğini makalemizin başında, hadis âlimlerinin bu problemin farkında olduklarını belirtmek amacıyla zikrettik. Çap ise bu örneği mürsel mevkûf ilişkisi bağlamında zikretmiştir. Biz bu rivâyeti zikrederken, Abdullah b. el-Mübârek gibi erken dönemde yaşamış bir ilim adamının, bu sorunun farkında olduğunu anlatmak istedik. Çap ise bu rivâyeti zikredildiği bağlamından kopararak, yanlış anlaşılacak bir şekilde zikretmiştir. Çap, burada: "Hâlbuki bu rivâyet mevkuf olarak rivâyet edilmemiş, râvi hadisin merfû olduğunda tereddüdünü belirtmek için 'ürâhü merfû'an (merfû olduğunu zannediyorum)' demiştir" diyerek, bizim iddiamızı doğrulamış olduğunu da fark edememiştir. Çap, bu ifadenin Abdullah b. el-Mübârek'in dışında bir râviye ait olduğu kanaatinde ise o zaman kendisinin bunu ispat etmesi gerekmektedir.

Çap'ın: "Hâlbuki bu ifadeler tâbiûnin sahâbeyi zikretmeksizin 'kâle Resûlüllah' demesi gibi değerlendirilmiştir. Burada mevkufun ref edildiğine dair bir düşünce söz konusu değildir" değerlendirmesi (s. 163, 164) de bizim görüşümüz tam olarak yansıtılmamaktadır. Bizim bu bağlamdaki açıklamamız şöyledir: "Bu tür ifadelerin tâbiûn ile alâkalı olarak kullanılması durumunda ise rivâyetlerin mürsel merfû olarak değerlendirileceği belirtilmiştir⁴. Bu açıklama, bu tür rivâyetlerin mevkûf veya maktû' rivâyetlerin irsâl edilmek suretiyle ref edildiği izlenimini vermektedir. Mürsel olarak nakledilen bazı rivâyetlerin aslının maktû' ve mevkûf olduğunun belirtilmiş olması bu duruma işaret etmektedir.⁵

⁴ Zeynüddin el-İrâki, *et-Takyidve'l-Izâh*, Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Beyrüt, 1413/1993, s. 70; Celâlüddin es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvi fi Şerhi Takribi'n-Nevevi*, I-II, Mektebetu'l-İlmiyye, Medine, 1392/1972, I, 192.

⁵ Örnekler için bkz. Ebû Hafs 'Omer b. Bedr b. Sa'îd el-Mavsilî, *el-Vukûf 'ale'l-Mevkûf*, Dâru'l-'Asime, er-Riyâd, h. 1407, s. 14, 70.

Zira kasıtlı olarak birçok mevkûf rivâyet merfû' hale getirildiği gibi,⁶ bazı maktû' hadisler de önce irsâl edilmek suretiyle merfû' hadis şekline getirilmiş, daha sonra ise isnâdlarına sahâbe eklenerek merfû' muttasıl hadis şekline dönüştürülmüştür.⁷ Bizim bu açıklamamızdan böyle bir sonuç çıkarılması, zorlama bir yorumdur. Açıklamamızdan anlaşılacağı üzere, biz burada bu tür ifadeler ile mursal hadislerin aynı olduğunu değil; ref ile irsâl arasındaki bağlantıyı belirtmeye çalıştık.

Çap, bizim görüşümüzü naklederek: "Ref Sebepleri ve Yöntemleri başlığında da 'rafe'ahû' vb. ifadeler ele alınmakta ve 'rivâyetleri kasıtlı olarak ref edenler bunu yaparken çeşitli yöntemler kullanmaktadırlar. Bu yöntemlerden birisi 'rafe'ahû' ve buna benzer ifadelerle nakledilen rivâyetlerin, daha sonra doğrudan Hz. Peygamber'den nakledilmesidir" denilmektedir (s. 138). Bu ifadeler rivâyetin merfûlaştırıldığını göstermez. Bu ifadelerle nakledilen hadisler sahih merfû olabilirler. Bu sîgalarla nakledilen bazı hadisler ise merfû ve mevkuf her iki şekilde sahih olarak nakledilmiştir" demektedir (s. 164). Öncelikle "Ref Sebepleri ve Yöntemleri başlığında da 'rafe'ahû' vb. ifadeler ele alınmakta..." şeklindeki bu cümle, ifade bozukluğu içermektedir. Bu cümleye göre, cümlenin sonrasındaki açıklamalar, başlığın altında değil; içerisinde anlatılmaktadır. Bu cümlenin "Ref Sebepleri ve Yöntemleri başlığı altında..." olması gerekirdi. Bu açıklamaların devamında: "Bu sîgalarla nakledilen bazı hadisler ise merfû ve mevkuf her iki şekilde sahih olarak nakledilmiştir" denilerek, konu saptırılmıştır. Çünkü Çap'ın da paragrafın başında belirttiği gibi, biz burada ref yöntemlerini ele aldık; "rafe'ahû" gibi ifadelerin hükmünü değil. Sonra bu konu ile ilgili sunduğumuz örnekler yine göz ardı edilerek, sübjektif bir değerlendirmede bulunmuştur. Çap'ın bu değerlendirmesi, bu tür ifadelerin sanki ref problemi ile hiç bağlantısı yoktur izlenimini vermektedir ki, bu durum kendi teziyle de uyumsuzdur. Ayrıca biz, bu tür ifadelerin ref sorununa işaret ettiğini belirtmekle beraber, ref'in gerçekleşip gerçekleşmemesi konusunda tek başına belirleyici olamayacaklarını, ref'in tespitini sağlayan kriterleri ortaya koyarak açıklığa kavuşturduk. Tespit ettiğimiz kıstaslar arasında, bu ifadeleri tek başına belirleyici bir kıstas olarak zikretmemiş olmamız, Çap'ın iddiasının yanlışlığını ortaya çıkarmaktadır. Çap, bir ifadenin soruna işaret etmesi ile işaret edilen sorunun gerçekliliği arasındaki ilişki ayırımını dikkate almadığından, böyle bir yanılığa düşmüştür.

⁶ el-Hâkim, *el-Medhal fi Usûli'l-Hadis*, (İbnu'l-Kayyim'in *el-Menârü'l-Munîfi* ile beraber basım), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1408/1988, s. 167, ibare: (قوم عمدوا إلى أحاديث صحيحة عن (الصحابة رفعوها إلى رسول الله

⁷ el-Hâkim, *el-Medhal*, s. 168, ibare: (قوم عمدوا إلى أحاديث مروية عن التابعين أرسلوها عن الرسول الله فزادوا (فيها رجال من الصحابة فوصلوها

Ayrıca bkz. Juynboll, G.H.A., *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası* (çev. Sabri Özer), Ankara: Ankara Okulu 2002, s. 203.

Çap, hükmen merfû' rivâyetlerle ilgili görüşümüzü zikrettikten sonra: "...hükmen merfû rivâyetler sadece muhtevaları bağlamında ele alınmıştır. Hâlbuki hükmen merfû anlayışı sadece rivâyetlerin muhtevaları ile ilgili değil, hadislerin merfû-mevkuf diye tasnifinin bir sonucu olarak ortaya çıkan bir kavramdır. Şöyle ki; sünnet şöyledir, biz şöyle yapıyorduk, şu günahdır, şu bize haram kılındı, bize emredildi/yasaklandı... gibi doğrudan Resûlullah'a nispet edilmeyen rivâyet sîgalarıyla nakledilen hadislerin merfû mu yoksa mevkuf mu kabul edileceği tartışmaları olmuştur. Daha sonraları ise merfû ve mevkuf arasında üçüncü bir hadis çeşidi olarak, rivâyet tarzı bakımından mevkuf, muhteva açısından ise merfû olma ihtimali taşıyan sîgalarla nakledilen hadisler için hükmen merfû denilmiştir. Aynı şekilde sahâbenin rey ve kıyasla bilemeyeceği düşünülen tefsir, cennet-cehennem, sevap-günah gibi hususlardaki rivâyetler de hükmen merfû diye ifade edilmiştir. Hükmen merfû, merfû demek değildir. Bu kavram öncelikle rivâyet sîgalarının ortaya çıkardığı bir durumdur. Bu nedenle hadis usûlünde rivâyet sîgaları bağlamında değerlendirilmiştir" şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır (s. 164). Çap, burada ise bizim söylediğimiz şeyleri, kendisine mal ederek bizi konuya vakıf olmama gibi bir itham altına sokmuştur. Hâlbuki biz doktora tezimizde, bazı rivâyet sîgalarının da hükmen merfû' bağlamında değerlendirildiğini belirttik; ancak buna katılmadığımızı kanıtları ile birlikte ortaya koyduk. Doktora tezimizi referans olarak kullanan birisinin, bizim bu açıklamalarımızı görmemiş olması, bizi hayrete düşürmüştür. Çap, bu değerlendirme yazısında kendi kendisiyle de çelişkiye düşmüştür. Meselâ Çap: "...hükmen merfû rivâyetler sadece muhtevaları bağlamında ele alınmıştır" diyerek bizi eleştirdikten sonra: "Daha sonraları ise merfû ve mevkuf arasında üçüncü bir hadis çeşidi olarak, rivâyet tarzı bakımından mevkuf, muhteva açısından ise merfû olma ihtimali taşıyan sîgalarla nakledilen hadisler için hükmen merfû denilmiştir" diyerek, kendi eleştirisini kendisi çürütmüştür. Çünkü kendisi de hükmen merfû' rivâyetleri sadece muhteva açısından değerlendirmiştir. Sonra, biz hükmen merfû' diye bir şeyi kabul etmediğimizden, hükmen merfû' bağlamında bize yöneltilen eleştirilere muhatap kılınamayız; ancak hükmen merfû' rivâyetleri reddetmemizin gerekçelerine bir itirazda bulunulabilir. "Hükmen merfû, merfû demek değildir" açıklaması ise, hadislerin tasnifi bakımından merfû' olmadığını vurgulamak amacıyla söylenmişse doğrudur; ancak bu sınıflandırmayı yapanların amaçlarını ifade etmek bağlamında söylenmiş yanlıştır. Çünkü hükmen merfû' kavramını ortaya atanların amacı, bu tür rivâyetleri delil olabilme açısından merfû' rivâyetlerle eşit konuma çıkarmaktır. Dolayısıyla, bu tasnifin arka planında yatan ana sebep, rivâyet sîgalarındaki ihtilaf değil; aksine mevkûf rivâyetlerin merfû' rivâyetlerle eşit konuma getirilmesi arzusudur. Hükmen merfû' kavramı ortaya atılarak, mevkuf rivâyetlerin tamamen reddedilmesinin önüne geçilmiş; böylece en azından belli özelliklere sahip olanların delil olma imkânı sağlanmış oldu. Ayrıca hükmen merfû' rivâyetler için yapılan: " Bu nedenle hadis usûlünde rivâyet sîgaları bağlamında

değerlendirilmiştir” şeklindeki genelleme de hatalıdır. Çünkü hadis usulü kaynaklarının bu konu genellikle mevkûf ve maktû’ hadis kavramları ile birlikte veya bunların bir alt konusu olarak ele alınmıştır.⁸

Çap’ın: “Hükmen merfû anlayışı hadis rivâyet sürecinin tamamlanmasından sonra gündeme gelmiştir” açıklaması da (s. 165) hatalıdır. Çünkü hükmen merfû’ anlayışı, mevkûf ve maktû’ların delil olup olamayacakları ile ilgili bir tartışmanın ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla hükmen merfû’ düşüncesi, sözlü rivâyet dönemine de ait bir düşüncedir. Doğal olarak, bu düşüncenin kavramlaşması daha sonra gerçekleşmiştir. Ayrıca kavramlaşma sürecinin, rivâyet dönemi sonrasında olduğu iddiası ispata muhtaçtır. Rivâyet dönemi, sözlü, yazılı, tedvin, tasnif gibi farklı aşamaları içerdiğinden, bu ispatın yapılabilmesi için bu dönemden neyin kastedildiğinin de belirtilmesi gerekirdi. Ayrıca rivâyet sürecinin bitişi ile ilgili kesin bir tarih de bulunmamaktadır.

Çap’ın: “...gibi farklı nedenlerle cerh edildiği halde meselâ reyle bilinemeyecek konulardaki rivâyetleri ref ediyordu gibi bir ifadeyle cerh edilmemiştir” sözü (s. 164, 165) de bilgi eksikliğine delalet etmektedir. Birçok râvinin israiliyattan olan şeyleri ref etmesi sebebiyle cerh edildiği malumdur. Bunun en bariz örneklerinden birisi Ka’bu’l-Ahbâr’dır. Yine Ebû Hureyre’nin Ka’b’tan işittiği israiliyat türü rivâyetleri ref etmesinden dolayı tenkit edildiği bilgisi, Çap’ın değerlendirmesinin içinde de mevcuttur. Ayrıca bu tür örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Çap, bu değerlendirmesi ile geçmiş ümmetlere ait haberlerin bazı âlimler tarafından reyle bilinmeyen konuların kapsamında değerlendirildiğinin farkında olmadığını göstermiş oldu.

Çap, bizim sahâbe döneminde de ref’ sorunuyla karşı karşıya kaldığına dair delil olarak kullandığımız “أظنه عن رسول الله”، “أحسبه عن رسول الله” gibi ifadelerin, sahâbîlere değil, sonraki râvilere ait olduğu iddiasında bulunmuştur (s. 166). Bir kere “عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ أَحْسَبُهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ...” şeklindeki bir siyak, böyle bir yoruma açık değildir. Ayrıca râvilerin bu tür rivâyetleri hem merfû’ hem mevkûf olarak nakletmiş olmalarını, sahâbîlerin kullanmış olduğu bu tereddütlü ifadelerin bir sonucu olarak değerlendirmek daha mantıklıdır. Çünkü bu tereddüt, sahâbîden değil de başka bir râviden kaynaklanıyor olsa idi, o zaman diğer rivâyetlerde olduğu gibi sahâbeyi zan altında bırakmayacak bir ifade şekli kullanılırdı. Ayrıca başka insanların rivâyetlerinde tereddüde düşmelerini makul görüp, bunu sahâbe için imkânsız görmek, tarihi gerçeklere olduğu kadar, insan fitratına da aykırı bir yorum olur.

Çap, Ebû Hureyre’nin sahâbenin ref’i bağlamında zikrettiğimiz rivâyetini değerlendirirken: “Hadisin son kısmını Ebû Hureyre zikrettiği merfû rivâyetten

istinbatta bulunarak söylemiştir. Bu kısmı onun başka rivâyetlerinde zikretmediği anlaşılmaktadır. Bu nedenle onu dinleyenler son kısmı Resûlullah’tan işittin mi diye sormaktadırlar. Buradan onun kastının kendi sözünü Resûlullah’a nispet etmeyi düşündüğü anlaşılamaz. Ayrıca bunu Ebû Hureyre’ye soranların hadisin ilk kısmının merfû olduğunu bildikleri anlaşılmaktadır” demektedir (s. 166, 167). Burada Ebû Hureyre’nin bunu bilerek yapıp yapmaması mevzubahis değildir. Söz konusu olan Ebû Hureyre’nin tasarrufudur. Eğer oradakiler kendisine bu soruyu tevcih etmemiş olsalardı, Ebû Hureyre kendi görüşünü rivâyetten bir parçaya dönüştürmüş olacaktı. Ayrıca Çap’ın iddia ettiği gibi orada bulunanlar, Ebû Hureyre’ye rivâyetin son kısmını Resûlullah’tan işitip işitmediğini sormadılar. Aksine naklettiği rivâyeti Resûlullah’tan işitip işitmediğini sordular. Kipler dolayısıyla Çap’ın burada yapmış olduğu tevîl, zorlama bir tevildir. Çünkü rivâyetin mevkûf olduğu iddia edilen ikinci kısmı da belirttiğimiz şekliyle merfû olarak Ebû Hureyre’den nakledilmiştir.

Çap, İbn Ömer’in kendi fiilini ref’ ettiğinin belirtildiği rivâyeti değerlendirirken ise oldukça dikkatsiz davranmıştır. Çünkü biz, İbn Ömer’in kendi fiilini ref’ ettiğini söylemedik. Çap’ın da nakletmiş olduğu ifademiz şöyledir: “İbn Ömer’in de namaz kılarken her tekbirden sonra el kaldırma ile ilgili kendi fiilini ref’ ettiği de belirtilmiştir”. Biz bu açıklama ile sahâbe rivâyetlerinin de ref’ bağlamında değerlendirildiğine işaret etmek istedik. Çap, bizim bu açıklamamızı: “Suiçmez, sadece rivâyet şîgasındaki ”رفعه“ ifadesinden dolayı İbn Ömer’in kendi fiilini ref’ ettiğini iddia etmiştir” şeklinde yorumlamıştır (s. 167). Bu hatalı yorum onu: “Hadisin bu tarzla rivâyetinden İbn Ömer sorumlu olmamalıdır. Suiçmez’i bu kanaate götüren ise ’rafe’ahû’ vb. ifadelerle nakledilen hadisleri mevkuf kabul etmesi olmalıdır” şeklinde asılsız bir başka isnada sürüklemiştir. İbn Ömer’in bu rivâyetinin ref’ bağlamında değerlendirilmesinin ana sebebi ise namaz gibi genelin vakıf olduğu bir ibadetin kılınma şeklinde pek bilinmeyen farklı bir uygulamaya gitmesi ve de bunu Resûlullah’a nispet etmesidir. Bu rivâyetin içerisinde ”rafe’ahû” şeklinde bir ifadenin kullanılması da bu soruna işaret etmek içindir. Daha önce de açıkladığımız gibi biz ne bu makalemizde ne de doktora çalışmamızda içerisinde ”rafe’ahû” vb. gibi ifadelerin bulunduğu rivâyetlerin mevkûf olarak değerlendirileceğini söylemedik. Aksine bu tür top-tancı yaklaşımların tümüne karşı çıkarak, her rivâyetin ref’ problemi dâhil çeşitli yönlerden incelenerek bir hükme varılması gerektiğini savunduk ve de bunu açık olarak ifade ettik. Dolayısıyla bu değerlendirme, bizim söylemediğimiz bir şeyi sübjektif bir değerlendirme ile bize isnat etmektedir.

Çap, Şu’be’nin Ebû Hureyre’yi tedlis yapmakla suçladığı rivâyeti savunmak bağlamında: “Zehebî Şu’be’nin Ebû Hureyre tedlis yapardı” dediğini nakletmekte fakat Şu’be’nin bu sözünü sahâbe mürseli olarak anlamakta ve ‘Sahâbenin tedlisi çoktur ve bunda utanılacak bir şey yoktur. Çünkü onların tedlisi kendilerinden daha büyük sahâbedendir ve sahâbenin hepsi âdildir’ diye yorumlamaktadır. İbn

⁸ Bkz. el-İrâkî, *et-Tak-yîd*, Muessesetu’l-Kutubi’s-Sekâfiyye, Beyrût, 1413/1993, s. 68–70; es-Suyûtî, *Tedribu’r-Râvî*, I, 184–194; Muhammed b. Abdirrahmân es-Sehâvî, *Fethu’l-Muğîs Şerh Elfiyyeti’l-Hadis li’l-İrâkî*, I-III, el-Mektebetu’s-Selefiyye, el-Medîne, 1388/1968, I, 105–127.

Kesîr ise Şu'be'nin 'Ebû Hüreyre tedlis yapardı' sözünü naklettikten sonra bunu şöyle yorumlamaktadır: "Yani Kâ'b'tan ve Resûlullah'tan işittiklerini rivâyet ediyor, fakat bunların kime ait olduğunu belirtmiyordu." İbn Kesîr ayrıca Şu'be'nin bu sözüyle Ebû Hüreyre'nin "من أصبح جنباً فلا صيام له" rivâyetine işarette bulunduğunu, Ebû Hüreyre'ye bu hadisi sorulunca, onu Resûlullah'tan duyan birinden işittiğini, kendisinin Resûlullah'tan duymadığını söylediğini belirtir. Bu rivâyet doğru kabul edilirse Ebû Hüreyre'nin naklettiği bütün hadisleri mevkuf rivâyet ettiği anlaşılabilir. Yoksa onun Kâ'b'ın sözlerini Resûlullah'a ref ettiği anlaşılmaz" demektir (s. 167, 168).

Çap, bu savunmayı yaparken, sahâbenin, sahâbe dışında tabii dâhil farklı kaynaklardan rivâyette bulduklarının farkında değilmiş gibi davranmıştır. Çünkü biz, Çap'ın okumuş olduğu doktora tezimizde bu konuyu "Sahâbe Murselleri ve Ref Sorunu" başlığı altında geniş bir şekilde ele alıp, ez-Zehabi'nin zikredilen görüşünün yanlışlığını kanıtladık. Çap'ın: "Bu rivâyet doğru kabul edilirse Ebû Hüreyre'nin naklettiği bütün hadisleri mevkuf rivâyet ettiği anlaşılabilir" açıklaması da, gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü Şu'be'ye ait olan ve Çap'ın kendisinin de nakletmiş olduğu: "Yani Kâ'b'tan ve Resûlullah'tan işittiklerini rivâyet ediyor, fakat bunların kime ait olduğunu belirtmiyordu" sözünden, sadece mevkuf rivâyetlerde bulunduğu değil; hem merfû' hem de mevkûf rivâyetlerde bulunduğu; ancak dinleyicilerin merfû' ve mevkûfları ayırmada sorun yaşadıkları anlaşılır. Şu'be'nin Ebû Hüreyre'yi tedlis ile itham etmesi de bu yüzdendir. Bu ifadenin Çap'ın anladığı gibi anlaşılması durumunda, Şu'be'nin Ebû Hüreyre'yi tedlis ile itham etmesinin anlamı kalmaz. Zira Şu'be dâhil hadis ilmiyle uğraşan herkes, Ebû Hüreyre'nin en çok merfû' rivâyeti olan râvilerden olduğunu bilir. Ayrıca Şu'be, Ebû Hüreyre'nin bu tasarrufunu, Ka'b'ın rivâyetleri ile sınırlamıştır. Çap'ın: "Eğer Kâ'b ve Resûlullah'ın rivâyetlerinin birbirine karıştığı kabul edilirse, Kâ'b'tan nakledilen bazı mevkuf rivâyetlerin de aslında merfû olduğunu düşünmek gerekir ki, kimse bunu söylememektedir" şeklindeki değerlendirmesi (s. 168) de hatalıdır. Çünkü Ka'b'ın bazı rivâyetlerinin merfû' mu yoksa mevkuf mu olduğu zaten tartışmalı bir konudur. Bu tartışma her iki türlü rivâyetin de varlığından kaynaklanmaktadır. Aslında Ebû Hüreyre ve Ka'b etrafında dönen bu tartışmaların bir kısmı, bu kişiliklerin rivâyet tarihinin sembolik şahsiyetlerine dönüşmüş olmaları ile de alakalıdır.

Çap, "İbn Kesîr 'Yeryüzü yedi tanedir ve her birinde sizin peygamberiniz gibi peygamber vardır' rivâyetinin İbn Abbas'tan geldiğinin sabit olması durumunda, rivâyetin isrâîliyat olarak değerlendirileceğini ifade etmiş olması da bazı sahâbilerin rivâyetlerin refinde etkili olabileceğine işaret etmektedir" şeklindeki yorumumuzu değerlendirirken: "...İbn Abbas'ın bundan sorumlu tutulduğu görülmektedir. Hâlbuki rivâyeti ref eden İbn Abbas değil, daha sonraki râvilerdir" demektir (s. 168). Hâlbuki biz bu rivâyeti naklederken, rivâyeti

kimin ref ettiği meselesini mevzubahis etmedik. Sadece İbn Kesîr'nin böyle bir açıklamada bulunmasını, sahâbilerin bazı rivâyetleri ref etmiş olabilecekleri ihtimalini göz önünde bulundurduğuna dair bir delil olarak sunduk. Dolayısıyla burada da anlama sorunu ile karşı karşıyayız.

Çap, son olarak da: "Son olarak, Suiçmez, ref sorunu bağlamında tartışma konusu olan rivâyetlerin tüm hadis kaynaklarında yer aldığını ve ref sorununun bütün hadis kaynaklarını etkilediğini, bu sebeple tüm olumsuzlukları dikkate alarak her rivâyetin ref sorunu bağlamında incelenmesi gerektiğini söylemektedir (s. 143) ki, bu hadis literatürüne yönelik aşırı bir endişedir" demektir (s. 168). Çap bu açıklaması ile "hadis literatürü" ve "hadis rivâyet malzemesi" ifadelerini aynı anlamda kullanarak hadis ilmi ile ilgili bu iki kavramı, kavramsal içeriklerine uygunsuz olarak kullanmıştır.

Biz bu ifademizle, hadis literatürüne dair bir endişeye değil; hadis rivâyet kaynaklarındaki rivâyetlerle ilgili bir soruna işaret etmek istedik. Bizim bu yoruma konu olan açıklamamız ise şöyledir:

"Ref meselesinin hadis rivâyet malzemesinin neredeyse bütün alanları için söz konusu olması, bu meselenin sadece hadisçileri ilgilendiren bir mesele olmakla sınırlı kalmayıp, İslami ilimlerin bütün alanlarını yakından ilgilendiren son derece ciddi bir problem olduğunu da göstermektedir. Böyle olunca da gerek İslam dünyasındaki, gerek batıdaki modern hadis tetkiklerinin ref problemini gözardı ederek yola devam edemeyecekleri de ortaya çıkmaktadır. Böyle olunca da günümüzde İslami ilimlerin hiçbir alanında hiçbir hadis rivâyetinin ref açısından da incelenmesizin delil olarak kullanılmaması gerektiğini ileri sürmek bir abartı olmasa gerektir. Çünkü herhangi bir rivâyetin araştırma neticesinde Hz. Peygambere aidiyeti konusunda bir kanaat oluşmadan, bu rivâyetin sıhhati konusunda hüküm vermek; bilimsel zihniyetle bağdaşmayan keyfi bir tutum olarak nitelendirilmek durumundadır ki, bu keyfilikten kaçınması gerekenlerin başında sadece hadis alanında çalışanların değil, İslami ilimlerin bütün alanlarına mensup ilim ve fikir adamlarının bulunduğu şüphesizdir."

Sonuç olarak, bu değerlendirme yazısının gerekli ön araştırmalar tamamlanmadan yazılmış olduğu kanaatindeyiz. Bu eksiklikten dolayı konu hâkimiyeti sağlanamamış; dolayısıyla gereksiz tekrarlara düşülerek ve konu bütünlüğünden uzaklaşarak sübjektif değerlendirmelerde bulunulmuştur. Çap, değerlendirmelerini yaparken, hadislere karşı bir saldırı varmış gibi davrandığı için de bizim ilim ehlinin gündemine taşımaya çalıştığımız sorunları, kendi duygu ve düşünce dünyasına uygun hale getirmeye, bazen de yokmuş gibi göstermeye çalışmıştır. Belirttiğimiz sebeplerden dolayı bu değerlendirme yazısının, ref sorununun daha iyi anlaşılmasını sağlamaktan çok, eksik ve yanlış anlaşılmasını sağlayacak bir niteliğe sahip olduğu kanaatindeyiz.